

www.turkishstudies.net/history

Turkish Studies - Historical Analysis

eISSN: 2667-5552

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Osmanlı Tımar Sisteminin “Kurumsal Süreklilik” Bağlamında Tahlili

Analysis of The Ottoman Tımar System in the Context of “Institutional Continuity”

Muhammed Ceyhan*

Abstract: The tımar system is a land based system with military, administrative, economic and legal dimensions. In this respect, although the land is at the center of the tımar system, it is related to all institutions of the state. The historical roots of this system are based on ancient times. Many claims have been made about its origins up to now. In all states established as land based, the systems have the same or similar to each other. Ottoman State which is established as land based, also adopted the tımar system, too. Because of the fact that the tımar system which has been functioning quite useful for so many years, was corrupted and could not be able to meet the needs of the time, the system has been subjected to a number of changes and transformations. However, although it could not meet the needs as much as before, it continued until the collapse of the Ottoman State. At this point, institutional continuity of the system comes to the forefront. In our study, firstly, the historical origins of the tımar system and the discussions on this subject were handled. After that, the establishment, the degeneration, the changes and transformations of the system in the Ottoman State were analyzed. Afterwards, it was explained when and under which conditions the break happened from the system. As a result, the tımar system has shown institutional continuity throughout the historical process. While, all these were analyzing, theories and practices tried to be determined by case studies and process follow-up method.

Structured Abstract: The *Tımar* system which was based on land and had military, administrative and legal dimensions had been a system that influenced all of the institutions of those states with a land-centered structure. Though there are various ideas concerning the historical origins of it, the *tımar* system somehow existed in the “old world” states which were land-centered. In this respect, Ottoman State, which was a land-centered one, adopted the *tımar* system. It has been observed that this system, which had been beneficial for centuries, became corrupted in time and passed through certain transformations as a result of failure to meet the requirements of the age. Although the system did not as much live up to the requirements of the age as it had been before, it somehow continued until the end of the Ottoman State. At this very point, the issue of institutional “continuity” of the system comes out. Within this framework, such questions as what the discussions concerning the origins of the *tımar* system are, how this system was introduced into the Ottoman

*Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı

Assist. Prof. Dr., Munzur University, The Faculty of Letters, The Department of History,

ORCID 0000-0003-3880-3506

muhammedceyhan@gmail.com

Cite as/ Atıf: Ceyhan, M. (2020). Osmanlı tımar sisteminin “kurumsal süreklilik” bağlamında tahlili, *Turkish Studies - History*, 15(1), 29-41. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.41481>

Received/Geliş: 25 January/Ocak 2020

Checked by plagiarism software

Accepted/Kabul: 20 March/Mart 2020

Published/Yayın: 24 March/Mart 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

CC BY-NC 4.0

State and how it became corrupted, what system(s) were introduced instead of it and how the *timar* system persisted despite the new systems.

Doubtlessly, the *timar* system contributed much to the rapid expansion and lasting influence of the Ottoman State which turned into a grand state while it was a small state in the Anatolia. It is known that this system, begun to be implemented during Osman Ghazi period, came from the Anatolian Seljuk Empire, the predecessor of the Ottoman State. While the system became popular with the conquests of Orhan Ghazi and Murat I and it was provided with a legal framework during Mehmet the Conqueror; the system truly developed and assumed institutional identity during the reign of Suleiman the Magnificent. However, the system that reached its zenith during Suleiman the Magnificent, began to show signs of breakdown after his death. Hence the system led to a huge crisis, being largely corrupted towards the end of the 16th century. The transformations and developments especially in war technologies increased the importance of the central armies equipped with firearm and regularly paid. This tendency placed a burden on the Ottoman treasury and also necessitated a denser and greater accumulation of the state revenues in the center. This situation paved the way for the dissolution of the *timar* order. Since the system did not meet the requirements of existing conditions anymore, a systemic transformation started to take place. Within this framework, the lands, which were once in the *timar* system, were turned into items that would bring revenue into the budget and later they are administered in the systems of tax farming (*iltizam ve malikane*). However, despite these transformations, the disappearance of the *timar* system and sovereignty of the abovementioned system did not take place instantly. In other words, the *timar* system was not abolished at once despite the corruption and the changing needs of the state. It was abolished towards the end of the 19th century.

There are numerous studies under different titles that evaluate the explanation we have given above about the period since its start until its end. In particular, Ömer Lütfi Barkan's studies concerning the working and the corruption of the system are of great importance. Likewise, there are system analyses by Halil İnalçık which he coded as Cift-Hane system in the field of Ottoman classical order. Furthermore, Mehmet Genç's studies are important in that they focus on the replacement systems founded as an alternative to *timar* as the *timar* system was corrupted and the conditions of the age shifted. Likewise, Baki Çakır's studies on the mukataa system and Erol Özvar's studies on manorialism are significant in that they explain the systems installed following the *timar* system. However, these are comprehensive studies about the times when the system worked properly and also corrupted and about how the workings of the replacement systems were. However, the *timar* system did not disappear at once when the other ones were introduced. In that respect, the said studies do not aim to ascertain whether the *timar* system continued in a direct and holistic way. For this reason, in this study, the "institutional continuity" of the *timar* system has been evaluated referring to the previous studies and as a contribution to them.

In this study in which we have analyzed the *timar* system that continued despite the installation of a new system, theoretical and practical explorations have been made through *case studies* and *process monitoring*. In this respect, case examples through a process monitoring have been analyzed in order to reach a holistic deduction.

As we have stated above, when the times during the system worked properly, the system became corrupted and tax farming was introduced were evaluated, it has been understood that the *timar* system retained its existence in the long term.

In conclusion, it can be observed that the issues of land have shifted throughout history according to the ages and their conditions. States have certainly tried to establish land systems in line with their power and propensities and political will has invested great efforts to sustain them. However, it is also clear that the established land system would become corrupted and the land would be controlled by those who are outside the system as a result of the weakening of the state's power and balance. It was inevitable that this situation disturbed social and administrative balance because when it is considered that the law and order based on land and its management (the ownership and appropriation of land) gave shape to the administration and social life, it becomes clear that the breakdown of the system naturally affected the structures in connection with and depended on them. Furthermore, when the issue is considered as the mobilization of the land and the capital of it, this would lead to positive results in the way toward the modern world in which the individual is foregrounded. It needs to be understood that these situations, which might seem negative at first sight, are a reality, but the transformations were compulsory and inevitable in a shifting world conjuncture.

Key Words: Ottoman Institutions and Civilization, Ottoman State, The Tımar System, İltizam (Tax Farming) System, Manorialism System, Institutional Continuity, Change and Transformation.

Öz: Tımar sistemi; toprağa dayalı ve askerî, idarî, iktisadî, hukukî boyutları olan bir sistemdir. Bu cümleden olarak, tımar sisteminin merkezinde toprak olmakla birlikte, etki sahası bakımından devletin bütün kurumları ile ilintilidir. Bu sistemin tarihi kökenleri itibariyle çok eskilere gittiği bilinen bir gerçektir. Şimdiye kadar kökenleri ile ilgili birçok iddia ortaya atılmıştır. Ancak gerçek olan şu ki; toprak merkezli olarak kurulan bütün devletlerde bu sistemin aynısının ya da benzerlerinin olmasıdır. Bu bağlamda yine toprağın merkezde olduğu bir sistem inşa eden Osmanlı Devleti de tımar sistemini benimsemiştir. Osmanlı Devleti’nde yüzyıllarca boyunca oldukça faydalı bir şekilde işleyen bu sistemin “yozlaşması” ve zamanın gereksinimlerine karşılık verememesi nedeni ile sistem bir takım değişime ve dönüşüme maruz kalmıştır. Ancak ihtiyaçlara eskisi kadar cevap veremese de Osmanlı Devleti’nin yıkılışına kadar varlığını devam ettirmiştir. Tam da bu noktada sistemin kurumsal olarak sürekliliği meselesi ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda; ilk olarak tımar sisteminin tarihi kökenlerine ve bu konudaki tartışmalara temas edilmiştir. Akabinde, tımar sisteminin Osmanlı Devleti’nde teşekkülü, sistemin yozlaşması ve buna bağlı olarak yaşanan değişim ve dönüşümler analiz edilmiştir. Daha sonra, sistemden tam anlamı ile kopuşun ne zaman ve hangi şartlarda olduğu değerlendirilmiştir. Netice itibariyle ise tımar sistemi tarihî süreç içerisinde kurumsal açıdan süreklilik göstermiştir. Bütün bu tahliller yapılırken *vaka incelemeleri ve süreç takibi yöntemiyle* kuram ve pratikler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kurumları ve Medeniyeti, Osmanlı Devleti, Tımar Sistemi, İltizam Sistemi, Malikane Sistemi, Kurumsal Süreklilik, Değişim ve Dönüşüm.

Giriş

Pehlevi dilinde “elem, acı, ızdırap, endişe, şefkat, dikkat, sadakat veya bakım” anlamına gelen tımar kelimesi (Beldiceanu, 1985: 11) terim anlamıyla; “fetih sırasında arazi-i emiriyeden sayılan yerlerden sipahiler ile zâimlere kılıç hakkı olarak verilen beytülmal hissesi” yerinde kullanılır bir tabirdir. Bu kelimenin daha önce teşekkül eden İslâm ülkelerindeki karşılığı ise ikta idi (Pakalın, 2004: C. III, 497). Diğer bir söylemle dirlik veya tımar; devletin mîrî araziden muayyen bir kısmının yıllık gelirinin tamamını veya bir kısmını, belli hizmetler mukabilinde bir şahsa tevcih etmesine denir. Osmanlı Devleti, mirî araziye savaşta yararlık göstermiş kumandanlara ve devletin yüksek kademelerinde bulunan memurlarına hizmet mukabili tevcih etmiştir. Ancak arazi, tımar tevcih edilen kimsenin mülkü değildir. Tımar sahibi (sipahi veya arz-ı sahib) araziye reayaya işletmek üzere tefviz eder; mahsulden ve reayanın şahsından devletin alacağı vergileri toplar. Tımar sahibi, araziye kendisi işleyemediği gibi kendi adına bir başkasına da işlettiremezdi (Cin, 1978: 86). Zira, Osmanlı Devleti’nde her ne kadar özel mülkün varlığı bilinse de tarıma elverişli arazilerin hemen hemen tamamı devlete aitti. Bu bağlamda, İslâm toplumlarında olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de toprakların büyük bir kısmı mîrî veya emîrî denilen devlete ait topraklardır. Üzerindeki halk ise, bir nevi “ırsî ve daimî kiracı” konumunda olup vergisini ödemekle mükellefti. Ancak yine de az miktarda da olsa mülk araziler ve topraklar vardır. Çıplak mülkiyetinin ve tasarruf hakkının hiçbir sınırlama olmaksızın kişilere ait olduğu bu araziler üzerinde mâlikleri, yine bir sınırlama olmaksızın bu arazilerini diledikleri gibi satım, kira, vakıf, hibe, vasiyet gibi hukukî işlemleri ve ağaç dikmek, bina yapmak gibi fiili tasarrufları izne gerek olmadan yapabiliirdi. (Barkan, 2000: 1197)

Ortaya çıktığı coğrafyanın ve zaman diliminin gereği olarak Osmanlı Devleti’nde de toprak her daim üretim-tüketim ilişkilerinin ana argümanı olmuştur. Bu bakımdan -yukarıda da ifade ettiğimiz gibi- Osmanlı Devleti’nde toprağa dayalı sistemlerin esasını tımar (dirlik) sistemi teşkil etmektedir. Bu sistem, büyük bir imparatorluk ordusunu orta çağ ekonomisine dayanarak ayakta tutabilme kaygısından doğmuş ve imparatorluğun eyalet yönetimiyle malî, toplumsal ve tarımsal politikalarına biçim vermiştir. Nitekim bu politikanın hemen hemen tamamı, devletin askerî ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geliştirilmiştir. Nakit para darlığının söz konusu olduğu ortamda

güçlü bir orta çağ ordusunu da beslemek isteyen devlet, toprak ve ona dayalı sistemlerin işleyişine büyük önem atfedecektir (İnalcık, 2004: 111). Osmanlı Devleti'nde fethedilen topraklar artınca, kendilerinden önceki Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Beylikler gibi toprağı taksim ve idare etmişlerdir. Anadolu Beyliklerinden aldıkları yerlerde nizamı aynen bırakırlarken, Rumeli'de fethettikleri toprakları devlete bağlı arazi olarak tapulamışlar, sadece kilise, manastır ve dinî vakıfları serbest bırakmışlardır. Bunun yanı sıra bazı yerleri de sahipleri üzerinde bırakarak “mülk toprak” statüsüne koymuşlardır (Barkan, 1980: 286).

I. Osmanlı Tımar Sisteminin Tarihi Kökenleri

Osmanlı tımar sisteminin menşei meselesi en çok tartışılan konulardan birisidir. Bu hususta, gerek sistemin ana karakteri –askerî vasfı itibariyle- gerekse de sistemin işleyişi esnasında ortaya çıkan tasarrufiyet ve mülkiyet algısı konusunda bağlantı ve köken ilişkileri kurulmaktadır.

Tımar sisteminin tarihi kökenleri konusunda sistemin, İslam'ın iktâ müessesesinden geldiğini ileri sürenler olduğu gibi yine sistemin, Sasanîlerden Araplara, onlardan da Türklere geçtiğini ileri sürenler olmuştur. Ancak belki de bu iddialar arasında en çok tartışılanı ve üzerinde durulana ise Osmanlı tımar sisteminin Bizans *pronoia* sisteminden alındığı yönündeki iddialardır (Cin, 1978: 87-96). Gerek tımar sisteminin gerekse de diğer Osmanlı müesseselerinin Bizans'tan Osmanlı Devleti'ne geçtiği yönündeki iddialara teferruatlı cevabı Fuat Köprülü (2004) vermiştir. Onun tımar sisteminin Bizans'tan alınmış olduğu yolundaki iddiayı “çürütüp” Selçuklulardan Osmanlılara geçtiğini savunurken ileri sürdüğü deliller özetle şunlardır:

a). Eski İslâm devletlerindeki iktâ sistemi, Selçuklularda tekâmül ederek Türk tımar sistemini vücuda getirmiştir.

b). Selçuklulardan sonra bu devlete vâris olan muhtelif Türk devletlerinde iktâ sistemi devam etmiştir. Anadolu Selçukluları da bu devletler arasındadır.

c). Osmanlı tımar sisteminin Bizans'tan alındığına en kuvvetli delil olarak gösterilen “donanma hizmetlerine has tımarlar” Anadolu Selçuklularında da mevcuttur. Diğer taraftan, Bizans'ta tımarların kıymetçe muayyen olması ilkesi aynı şekilde Anadolu Selçuklularında da vardır.

d). XIV. asırda Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin mevcut olması bu müessesenin Anadolu Selçuklu Devleti'nden geçmiş olmasının bir delilidir.

e). Bu sistemde kullanılmış olan tımar, zeamet, has, sipahi gibi deyimler, Osmanlı'dan önceki Türk-İslâm devletlerinde de kullanılmıştır.

Tımar sisteminin tarihi kökenleri konusunda çok farklı iddialar da mevcuttur. Bu cümleden olarak Bahaddin Ögel (1952: 242-251) tımar sisteminin daha Orta Asya Türk Devletleri tarafından kurulduğunu ileri sürdüğü gibi, Osman Turan (1948) ise sistemin Selçuklular üzerinden Osmanlı'ya geçtiğine işaret etmekle birlikte o da köken konusunda Orta Asya vurgusu yapmaktadır¹.

Halil İnalcık (2004: 111 vd.) ise sistemin Ortadoğu milletlerine has olduğunu ve yine bu coğrafyanın şartlarından ötürü vücut bulduğunu ileri sürmektedir ve iddiasını şu şekilde dilegetirmektedir:

“Para darlığı Ortadoğu devletlerinin temel sorunlarından biriydi. Altın ve daha da önemli olan gümüş, para sisteminin temeliydi. Bu metallerin kıtlığı karşısında devlet, büyük çaplı girişimler,

¹ Türkler daha Orta Asya'da konar göçer halde iken bile bir kısım toprakları mülk olarak tasarruf etmelerinin yanı sıra özellikle hayvanların otlakları ve diğer ortak kullanım alanı teşkil eden arazileri devlet mülkü ve dolayısıyla ortak mülk olarak kabul etmişlerdir. Onlar Anadolu'ya gelişlerinin akabinde de bu anlayışı devam ettirdiler ve iktâ sistemi dediğimiz sistemi tesis ettiler. Anadolu Selçukluları zamanında Anadolu'da tesis edilen iktâ sisteminin Moğollar'ın Selçukluyu tahakkümleri altına almalarından sonra da malî ve idarî önemi kavranmış ve Moğollar *Dalay* adı verilen idare ile iktâ sistemini devam ettirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Turan, 1948: 549-574).

özellikle de beslediği ordu için büyük para bulmakta zorlanırdı. Öte yandan, aynı nedenlerden ötürü, köylüler de en önemli vergi olan tahıl öşrünü nakit olarak ödeyemedikleri için, aynı olarak öderlerdi. Orta çağ devleti ise, aynı ödenen vergiyi toplayıp paraya çevirme olanaklarından yoksun olduğundan, bu gelir kaynaklarını mültezimlere satardı. Böylece devlet gelir kaybeder, ordunun maaşlarını ödeyebilmek için gereken parayı toplayamazdı. Bu yüzden, devletin tarım gelirlerini askerlere tımar olarak tahsis etmesi, Ortadoğu'nun Müslüman imparatorluklarının en eski geleneklerinden biri haline gelmiş, askerlerin maaş yerine doğrudan doğruya bu gelirleri köyde oturup toplaması gerekmiştir. Başlıca gelirleri askerlere maaş olarak bırakılan bu toprak birimleri, Bizans'ta *pronoia*, İslâm ülkelerinde ise *ıkta* veya *tımar* diye bilinirdi”.

İnalçık'ı destekler mahiyette sistemin Ortadoğu kökenlerine işaret eden başka araştırmacılar da vardır. Bu iddialardan ilki Cahit Günbattı'ya aittir. Ona göre, Eski Babil'deki *ilkum* tabiri ile karşılanan sistem, tımar sisteminin prototipidir. Bir çeşit tımar veya zeamet anlamında kabul edilmiş olan *ilkum* tabiri ile ilk defa Eski Babil devrinde karşılaşılmaktadır. Her halde, fetihler sonucu ülke sınırlarının çok genişlemesi, nüfusun artması ve en mühimmi merkezî güçlü bir idarenin kurulması gibi idarî, sosyal, ekonomik ve aynı zamanda askerî mecburiyetlerin bir gereği olarak; İslamiyet'in başlangıcından itibaren Arap devletlerinde ve Selçuklu devrinde yaygın olarak uygulanmış olan, bir kısım toprakların bazı kimselere tahsisi anlamına gelen *ıkta* ve esasını asker besleme mükellefiyetinin teşkil ettiği, Osmanlılardaki *tımar* müesseselerinin prototipi sayabileceği böyle bir sistem geliştirilmiş olmalıdır (Günbattı, 1991: 1-11). Ortadoğu kökleri hususunda Esmâ Reyhan'ın, Hititlerdeki toprak tahsisinin yine tımar sistemine benzerliği konusundaki iddiası da araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Hitit Krallarının ülke arazisini: 1. Askerî, idarî, sosyal ve ekonomik mecburiyetlerin bir gereği olarak, mülkiyet hakkını elinde tutmak koşuluyla kullanma hakkını bir takım kişilere verdikleri 2. Büyük oranda dini kuruluşlara tahsis ettiklerini 3. Kral hediyesi olarak kişilere bağışlandıklarını görmek mümkündür (Reyhan, 1998: 481-488).

Tımar sisteminin menşei meselesinde en dikkat çekici görüş Ömer Lûtfi Barkan'a aittir. Ömer Lûtfi Barkan (1997: 293) tımarın kökenleri meselesini şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Osmanlı tımar sistemi, muayyen iktisâdî şartların ve tarihi zaruretlerin neticesi olarak, muhtelif devirlerde türlü bölgelerde kendiliğinden ortaya çıkması mümkün ve bu bakımdan muayyen bir ırk ve medeniyetin bir imtiyazı veya bazı büyük devlet adamlarının bir icâdı addedilmesi caiz olmayan ictimâî bir hadisedir. Bu bakımdan tarihçiler için asıl mühim olan mes'ele, umûmî tarzda isim ve şekil benzerliklerinden ziyade, tetkik mevzûu tımar sistemlerinin tatbik edildikleri zaman ve sahalarda hangi tarihi şartların tesiriyle, nasıl ortaya çıktıklarını ve zamanla mana ve mahiyet değiştirerek nasıl yeni muhtevalar kazanmış olduklarının îzâhı ve bu halleriyle cemiyet içinde tarih boyunca oynadıkları rolün belirtilmesi olmalıdır”.

II. Osmanlı Tımar Sisteminin Tarihi Gelişimi

Osmanlı Devleti'nin selefi konumundaki Anadolu Selçuklu Devleti ve onun da selefi olan Büyük Selçuklu Devleti'nde toprak ve mülkiyet ilişkilerinin; Hz. Muhammed ile başlayan ve Hulefâ-yı Râşidîn döneminde olgunlaşıp ufak değişikliklerle ve sapmalarla Emevi ve Abbasi devletlerine intikal eden sisteme benzer olduğu görülmektedir. Söz konusu Türk devletlerinin hâkimiyet sahası içinde yer alan ve daha önceden İslâm devletlerinin hüküm sürdüğü topraklardaki öşrî ve haracî mülk toprakların statüsü aynen kabul edildiği gibi devlete ait olarak belirlenen topraklar da aynı statüde kalmıştır. Ayrıca, yeni fetihlerin yaşandığı Anadolu coğrafyasında ve burada vücut bulan Anadolu Selçuklu Devleti'nde devlete ait olup mîrî olarak addedilen topraklar haylice genişlemiştir (Turan, 1948: 549-552). Nitekim, Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılışa geçtiği süreçte, imparatorluğun yayıldığı hemen hemen her yerde adım adım Türkler hâkimiyetlerini tesis etmeye başlamışlardır. Türk hâkimiyet anlayışı gereği fethedilen topraklar, hükümdarın hassa mülkü sayıldığından, hanedan üyeleri arasında pay edilmekteydi (İnalçık, 1959: 83).

Selçuklu toprak mülkiyeti esasları incelendiğinde, temelde iki farklı mülkiyet biçiminin varlığı dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi bağımsız küçük mülkiyet biçimi olarak da adlandırılan kent veya kasaba yakınlarındaki bağ, bahçe ve tarla gibi toprakları kapsayan mülkiyet şeklidir. Bu toprağa sahip olanlar istedikleri gibi kullanabilir, satabilir, ipotek, vakıf veya hibe edebilmelerinin yanında miras olarak intikal etme haklarına da sahiptirler. İkinci mülkiyet biçimi ise bizzat Selçuklu sultanları tarafından kimi zaman satış yoluyla kimi zaman ise hibe, bağış ya da hizmet karşılığında genellikle devlet adamlarına köy veya belirli bir arazinin verilmesi şeklinde oluşmaktaydı (Erdost, 1989: 20). Bu duruma örnek olarak Alaeddin Keykubat'ın kendisine sadakatle hizmet eden Hüsamettin Çoban'a mükâfat olarak Kastamonu havalisini mülk olarak vermesi gösterilebilir (Tuncer, 1962: 6). Moğolların Anadolu Selçuklu Devleti'ni yıkmalarının ardından eyaletlerin bir bölümü yüksek devlet memurlarının ellerinde beylikler hâline gelmiştir. Ayrıca kimi devlet memurlarının da topraklarını paylaştıkları veya ıktaları, özel mülk hâline getirdiklerine de şahit olmaktayız (Turan, 2002: 486)².

Osmanlı Devleti de gelişip fethettikleri topraklar artınca, kendilerinden önceki Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Beylikler gibi toprağı taksim ve idare etmişlerdir. Bu sebeple Anadolu Beyliklerinden aldıkları yerlerde nizamı aynen bırakırlarken, Rumeli'de fethettikleri toprakları devlete bağlı arazi olarak tapulamışlar, sadece kilise, manastır ve dini vakıfları serbest bırakmışlardır. Bunun yanı sıra bazı yerleri de sahipleri üzerinde bırakarak mülk topraklar statüsüne koymuşlardır ki, bu tür topraklar *mülk tımar* olarak adlandırılmıştır (Barkan, 1980: 286).

Osmanlılarda tımar uygulamasının daha Osman Gazi zamanında başladığı, verilen tımarların önemli bir mazeret olmadan geri alınmadığı, tımar sahibinin ölümü halinde oğluna intikalinin sağlandığı görülmektedir. Orhan Gazi ve Murad Hüdavendigâr zamanında tımar tevcihlerinin hayli arttığı, özellikle Rumeli'de gerçekleştirilen fetihler sonucunda elde edilen toprakların gazilere ve Anadolu'dan Rumeli'ye iskân edilen ailelere dağıtıldığı bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in tımar sistemini düzenlemesi, tımar topraklarının artırılması ve aksaklıkların giderilmesi yönünde önemli uygulamaları olmuşsa da Osmanlı tımar hukukunun esas olarak bir araya toplanması, geliştirilmesi ve gerekli düzeltmelerin yapılması Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatında olmuştur. Bu dönemde fetihler ile elde edilen topraklar tımar olarak dağıtılmış ve sağlam bir statüye kavuşturulmuştur (İpşirli, 1994: 240).

III. Osmanlı Tımar Sisteminde Yaşanan Değişim ve Dönüşüm

Kanunî devrinde tekâmülünün zirvesine erişen tımar sistemi, bu padişahın ölümünden sonra bozulma belirtileri göstermiştir. XVI. asrın sonlarına doğru tımar sisteminin büsbütün bozularak büyük bir buhrana sebep olduğu, bu devirdeki askerî, siyasî ve içtimaî bozuklukların mahiyeti ve ıslahî çareleri hakkında yazılmış olan risalelerde açıkça ve ısrarla ortaya konmuş bulunmaktadır (Barkan, 1997: 319). Özellikle tımar alanlarının giderek daraldığı yönündeki tespitler, tımar sisteminin bozulmasındaki etmenlerden biri olarak görülmüştür (Koçibey, 1998: 69-72).

Tımar sisteminin bozulmasına paralel olarak yeni sistemler vücut bulmuştur. Bu bağlamda tımar kapsamından çıkarılan alanlar ilerleyen süreçte önce *mukatalaştırılacak* ve ardından da *iltizam* ve *mâlikâne* sistemi içerisinde idare edilmeye başlanacaktır. Bunun sebebi savaş teknolojilerinde meydana gelen değişimdir. Savaş teknolojisinde ortaya çıkan gelişmeler sürekli maaş alan ve ateşli silahlarla donatılan merkez ordularının önemini arttırmıştı. Bu eğilim hem Osmanlı maliyesine önemli bir ek yük getirmiş, hem de devlet gelirlerinin daha büyük bir bölümünün para olarak merkezde toplanması zorunluluğunu yaratmış ve tımar düzeninin çözülüşüne giden yolu açmıştır.

² Bilindiği üzere Moğol istilası karşısında, geniş toprakları sayesinde iktisâdî güçleri artmış olan Mevlevîler, büyük çiftliklerini kurtarmak için tepki göstermemiş hatta Moğollar safında yer alarak maddî çıkarlarını korumuşlardır (Erdost, 1989: 68-69). Bu örnekten de anlaşılacağı üzere ıktaların mülkleşmesi hâdisesinden en kârlı çıkanlar şüphesiz Moğollara yanan Selçuklu hizmet aristokrasisi olmuştur. Çünkü özel mülkiyete dönüşen toprakların büyük bölümü bunların elinde toplanmıştır

Ayrıca imparatorluğun genişleme döneminin hızla sona ermesiyle birlikte, zaferle sonuçlanan savaşlardan elde edilen ganimet ve diğer gelirler kesildiği gibi 17. ve 18. yüzyıllarda uzun süren ve sık sık yenilgilerle sonuçlanan savaşlar, devlet maliyesi üzerinde çok büyük bir yük oluşturmuştur. Bu koşullarda Osmanlı yöneticileri hem devletin el koyduğu artığın daha büyük bir bölümünü merkezde toplamak, hem de ek gelir sağlamak amacıyla çeşitli yöntemlere başvurdular. Bu çerçevede merkezî devletin başvurduğu ilk önlemlerden birinin, daha önceleri yalnızca olağan üstü dönemlerde ve doğrudan devlet tarafından toplanmakta olan vergilerin daha sık ve neredeyse düzenli olarak talep edilmesidir. “Avarız”, “İmdâdiyye” ve “Tekâlif” olarak adlandırılan olağanüstü vergiler, devletin gereksinimlerine göre para, ürün ve mal olarak sık sık toplandı (Pamuk, 1999: 177-178). Merkezî devlet artık, vergi gelirlerini tımar düzeni çerçevesinde dolaylı olarak el koymak yerine doğrudan merkezî hazinede toplama çabası içine girecektir. Bu durumda bir taraftan tımar alanları giderek mukataa kapsamına dâhil edilirken, yine bu uygulamayla paralel olarak iltizam sistemi giderek yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

Tımar sisteminin ilk bozulma belirtileri sayılan tımar alanlarının mukataaya dönüştürülmesinin başlangıcı konusunda farklı tarihler zikredilmektedir. Kimi III. Mehmed zamanında (1595-1603) başladığını kabul ederken kimisi de II. Selim dönemine (1566-1574) kadar götürür. Hatta Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar da indirenler mevcuttur. Bu şekilde farklı dönemlerin işaret edilmesinde, dönüşümün malî kriz dönemlerinde ağırlıklı olarak uygulanması ve tımar alanlarının boşaldıkça bu işleme tâbi tutulması etkili olmuştur (Çakır, 2003: 42-43)³.

Osmanlı maliyesinde, doğrudan merkezî hazine için tahsil olunan gelirlerin en önemli grubunu oluşturan mukataa (İnalçık, 1955: 133-134), lügat manası itibariyle; kesişmek, birbirinden kesilmek; istilâh olarak ise devlete ait bir vergi biriminin bir bedel mukabilinde kiralanması yani, geçici olarak temlikî yerinde kullanılmıştır (Pakalın, 2004: C-II, 578). Ancak mukataanın bu manası, Osmanlı iktisadiyatının bütün evreleri için geçerli olmamıştır. Zira mukataa, Osmanlı maliyesinde önceleri “verginin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi” anlamında kullanılırken zamanla “iltizamın konusu olan vergi birimini” ifade etmiş, nihayet XV. yüzyılın ortalarından başlayıp, söz konusu yüzyılın sonuna doğru olgunlaşan ve XIX. yüzyılın ortalarına kadar geçerli kalan “hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer malî birim” muhtevasını kazanmıştır (Genç, 2006: 129).

İlk örneklerini XIV. yüzyıldan itibaren gördüğümüz mukataa sistemi, Fatih Sultan Mehmet zamanında yaygın bir uygulama alanı bulmuştur. Fatih döneminde, İstanbul’un fethinden sonra bir çeşit kiralama olarak konutlarda uygulanmaya başlanan mukataa sistemi, ilerleyen süreçte başta tuz, sabun ve mum gibi ihtiyaç maddelerinin üretiminin bölgeler hâlinde mukataaya verilmesi olmak üzere, araziye de inhisar edecek şekilde genişletilmiştir (Çakır, 2003: 32-35; Aydın-Günelan, 2008: 110). Yine zaman içinde tımar sisteminin giderek daralmasına bağlı olarak buradaki dirliklerin padişah haslarına katılması, ekonomide kaydedilen gelişmelere istinaden eskiden beri mevcut olduğu hâlde vergi dışında bulunan bir kısım alanların da vergilendirilmesi ve devletin özellikle XVIII. yüzyılın başlarından itibaren genişlettiği ekonomik yatırımlar, yeni mukataa alanlarının oluşmasını sağlamıştır (Genç, 2006: 131).

Osmanlı maliyesinde değişik vergi ve resimlerden oluşturulan mukataa birimleri, birkaç yüz akçeden 10-20 milyon akçeye kadar değişen büyüklüklerde olabilirdi. Mukataalar arasında birim itibariyle, bir köy ile sınırlı olanlar olduğu gibi birden fazla eyaleti içine alanlar da bulunabilirdi. Genel olarak, bir mukataa biriminin vergi ve resimlerin çeşidi arttıkça kapsadığı alan daralmakta, tek bir vergi türünü içeren mukataalar ise bir eyaletin sınırlarını aşabilmekteydi. Bu bağlamda,

³ XVI. yüzyılın başlarında Akdeniz ülkelerinde var olan nakit kıtlığı 1550’lerde Osmanlı’da da görülmekteydi. Dünyadaki genel ahvalin bu şekilde olmasının yanında bir de Avrupa’da yaşanan gelişmeler Osmanlı klasik düzeninin değişimine ve dönüşümüne sebep olacaktır. Dünya piyasalarının ve fiyat hareketlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki fiyat dalgalanmaları ve bunun yarattığı enflasyon oldukça ağırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Barkan, 1970).

mukataaların içerdiği vergi unsurlarının çeşitliliğiyle kapsadığı mekân arasında ters orantı vardır (Genç, 2006: 129).

Osmanlı'da mukataalar; *iltizam*, *emanet* ve *mâlikâne* olmak üzere üç yöntemle deruhte edilmiştir (Çakır, 2003: 115). Esasen devlet için vergilendirmenin iki yolu vardı. Bunlardan biri, maaşlı memur kadrolarıyla vergi toplanması, diğeri ise vergi toplanması işinin özel müteşebbislere belirli kurallar dairesinde verilmesidir. Devletin maaşlı memurları tarafından vergi toplanmasına *emanet usulü* ile vergi toplama denmekteydi. Bu yöntemle mukataa deruhte eden şahsa *emin* denirdi. *Eminde* aranan özellik güvenilir (mu'temedün-aleyh) bir kişi olmasıydı. *Emin* bu görevini *kadılar*ın nezaretinde yerine getirmekteydi. Bir gelir kaynağı mukataa hâline getirildiğinde, bu mukataa yıllık gelirinin belirlenmesi için ilk yıllarda emanet yöntemi ile deruhte edilirdi. Bunun dışında, bir mukataanın gelirinin azalması nedeniyle mültezimlerin talip olmaması, devletin mukataanın gerçek gelirini belirlemek istemesi, işletilme şartlarına mültezimin uymaması gibi durumlarda da mukataa emanet yöntemiyle işletilirdi. Buna rağmen mukataaların sınırlı bir bölümü emanet usulü ile işletilmiştir (Çakır, 2003: 150-151).

Özel müteşebbisler aracılığıyla yapılan vergi toplama işlemi ise *iltizam* ve *mâlikâne usulü* olarak ikiye ayrılmaktadır. *İltizam sistemi*, devlet muhasebesi dilinde tahvil denen ve genellikle bir ila üç yıl arasında değişen bir süreyi içermekte olup işletme hakkını satın alan kimselere *âmil* veya *mültezim* denmekteydi⁴. *Mâlikâne sistemi* ise; *iltizam usulü* gibi geçici bir süre için olmayıp, ömür boyu (kayd-ı hayat) devam etmek üzere iltizama verilmesi işlemidir (Genç, 2003b: 516)⁵.

Tımar alanlarının giderek mukataalara dönüşmesi sonucunda zaman içinde tımar sisteminin ortadan kalktığını görmekteyiz. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun ilanı ile askerlerin aylığının Hazine-i Hümayûn'dan karşılanmaya başlaması ile tımar sisteminin resmen kalktığı kabul edilmektedir. Ancak bu tarihe kadar az miktarlara düşse de tımarlı sipahilerin ve tımar alanlarının varlığı bilinmektedir. Adana Şer' iyye Sicilleri arasında rastladığımız 17 Haziran 1828 tarihli ferman sureti bunun en açık delilidir. Söz konusu fermanda, tımarlı sipahilerden olup Asâkir-i Mansûre Suvarileri içerisinde istihdam edilen bazı sipahilerin tımarlarının açığa çıktığı ve bu açığa çıkan tımarların, gelirlerinin Asâkir-i Mansûre ordusunun giderlerinde kullanılmak üzere Mukataat Hazinesince deruhte edilmesi istenmektedir (BOA, Adana Şer' iyye Sicilleri: def. nu. 72, s. 62)⁶. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere; Osmanlı tımar sistemi 16. yüzyılın sonlarından itibaren aşamalı olarak bir değişim ve dönüşüme maruz kalsa da birden ortadan kaldırıl(a)mamıştır. Diğer bir ifade ile eskiden gelen kimi hakların ve hukukun gereği az da olsa varlığını sürdürmüştür. Bu cümleden olarak, henüz üzerlerinde tımar bulunanlar ve kanunen de bu tımarları tasarruf edenler, varlıklarını 19. yüzyılın son yarısına kadar sürdürmüştür. Nitekim askerî yapı süreç içerisinde değişimle birlikte tımarlı sipahiler de yeni oluşturulan askerî birlikler içerisinde istihdam edilmişler ve tımarlarını da tasarruf etmeye devam etmişlerdir. 1827 tarihinde "Asâkir-i Mansûre Suvarisi" hâline sokulan tımarlı sipahilerin tımarları, yine aşamalı olarak –tımarların mahlul kalması üzerine-

⁴ Osmanlı Devleti, emanet ve iltizam usûllerinin her ikisini de uygulamıştır. Ancak başlangıçtan itibaren iltizamı emanete tercih etmişlerdir. XIX. yüzyılın ortalarına kadar süren bu tercih yolu Tanzimat'tan itibaren emanet usulü lehine değişmiştir. Buna rağmen iltizam usulü devletin sonuna kadar devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Genç, 2000: 154).

⁵ Mâlikâne sisteminin ortaya çıkmasında, savaş gibi durumlarda mukataaların iltizam ile işletilmelerinde ortaya çıkan ciddi zorluklar ve sıkıntılar etkili olmuştur. Bu bağlamda devlet, bir taraftan vergi kaynaklarının durumunu iyileştirmek, diğer yandan savaşlar dolayısıyla çektiği nakit sıkıntısına kaynak temin etmek için Ocak 1695 tarihi itibarıyla kayd-ı hayat ile satışına karar verdi. Böylece iltizam sisteminin yeni bir versiyonu olarak mâlikâne sistemi uygulamaya konuldu. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Özvar, 2003: 3 vd.). Diğer yandan sistemin bir diğer amacı; söz konusu sistemi ihdas eden fermanda da belirtildiği gibi sık sık değişen mültezimlerin mümkün olduğu kadar fazla kâr sağlamak uğruna tahrip ettiği vergi kaynağını ihya ve idame etmek üzere değişmez bir mültezimin tasarrufuna bağlamaktı. Bu problemi çözmek gayesi ile düşünülmek üzere uygulamaya konulan malikane sistemi, nakdî ekonominin yeni şartlarına intibak ettirilmiş şekli ile tımar sisteminin bir nevi ihyâsı, yahut, daha doğru bir ifadeyle tımar ve iltizam usullerinin bir terkibi gibi telakki edilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Genç, 2003a: 105 vd.).

⁶ Belgenin çevirisi için ayrıca bkz. EK.

Mukataat Hazinesi’ne aktarılmak suretiyle tasfiye olmuştur. Ancak Tanzimat’ın tatbik edildiği bölgelerde tımarların gelirinin defterdarlar eliyle toplanıp bedellerinin sipahilerine devlet hazinesi tarafından verilmesi icap ettiğinden tımar rejiminin itibarsız bir inzibat neferi ve köy koruyucusu hâline dönüşmüş olan bu son mümessillerinin tımar bölgeleriyle alakaları da kalmamıştır. Artık kimseye yeni tımar verilmediği için de hayatta olan bu son sipahi neslinin tükenmesi ile tımar rejimi tamamıyla tasfiye edilmiştir. Ancak bu tasfiye işlemi yeniçeriler için olduğu gibi kanlı bir şekilde değil sessiz sedasız bir surette yaşanacaktır (Barkan, 1997: 331).

Ana hatlarıyla ifade edecek olur isek; tımar düzeninin 16. yüzyılın sonlarından itibaren bir değişim ve dönüşümü, genel anlamda artığın daha ziyade aynî vasfından nakdî bir vecheye bürünmesini ve bu artığa el koyma usullerini yukarıda izah ettik. Ancak bu izahat şüphesiz ki devletin malî uygulamalarını yansıtmaktadır. Ekonomik anlamda söz konusu değişim ve dönüşümün Osmanlı toplumuna nasıl yansıdığını bilmek de en az malî uygulamalar kadar önemlidir. Zira devletin kendi malî bünyesini ilgilendiren uygulamaları değiştirmesi, bu uygulamalarla paralel olarak toplumu da etkilemiştir. Mekanizmanın bu şekilde işleyişi zaman zaman malî ve ekonomik kulvarı farklı yönlerde, olumlu ve olumsuz etkilemiştir. Nitekim Osmanlı Devleti’nde idarî ve sosyal yapının örgütlenmesinde etkin olduğunu yukarıda belirttiğimiz tımar sisteminin bozulması; daha evvelki idarî ve sosyal yapıyla ilgili mekân organizasyonlarının da giderek değişmesine sebep olacaktır. Bir taraftan Anadolu’da karışıklık, mütegalibelik hareketleri, leventlik, aşiretler, raiyyet arasında görülen yer değiştirmeler, devlet memurlarının yolsuzlukları, malî sıkıntılar, Anadolu’da mîrî toprak sisteminde olan değişiklikler gibi çok değişik etmenlerin neticesi olarak vücut bulan *Ayanlık* sistemi (Özkaya, 1994: 59-98), diğer taraftan değişen dünya konjonktüründe meydana gelen gelişmeler neticesinde tarımsal artığın ticarî bir meta hâline gelmesi Osmanlı Devleti’nde çiftliklerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Esasen ticarî tarıma hizmet eden plantasyon benzeri çiftliklerin ortaya çıkmasında, mevat arazilerin meşrû yoldan olan dönüşümlerin de etkisi vardır. Ancak daha ziyade klasik toprak rejiminde meydana gelen bozulmaların neticesinde mîrî araziler üzerinde usûlsüz yollardan özellikle Ayanlar kanalı ile edinilen çiftlikler daha fazladır (İnalçık, 1998: 18-24).

Gerek toprak rejimindeki bozulmaların neticesinde gerekse de mevat araziden dönüştürülen topraklar üzerinde vücut bulan çiftlikler Osmanlı Devleti’nde mülkiyet ve ekonomi alanlarında ciddi kırılmalara sebep olacaktır. Bu iki kavram taşrada belirli şahısların hüviyetinde birleşecek ve böylece belki malî boyutuyla devlete çok fayda sağlamasa da tarımın ticarileşmesine ve Ayan denilen zümrenin –toprak mülkiyetini ellerine geçirmek suretiyle- ortaya çıkmalarına zemin hazırlayacaktır. Ekonomik anlamda belki müspet bir çerçeveye sokulsa da çiftlik uygulamasının, az önce belirttiğimiz gibi toprak mülkiyetinde yarattığı değişim ve dönüşüm başta olmak üzere, halk üzerinde yarattığı baskı unsuru olma vasfı ve toprak merkezinde güçlenen yerel unsurların merkezdeki siyasete dahi müdahil olabilecek bir konuma gelmesi menfi sonuçlar zümresinde zikredilse herhâlde yanlış olmaz.

Toprak sisteminde zaman içinde ortaya çıkan değişimler ve dönüşümler her ne kadar klasik toprak rejiminin giderek bozulmasına ve bunun sonucu olarak idarî ve sosyal yapıyı değiştirmesine rağmen, devletin hâlâ eski rejimi korumaya çalıştığını görmekteyiz. Bilhassa fiilî ve hukukî sahada hâlâ eskinin üzerine bir şeylerin konulmuş olmaması bunun en açık delilidir (Veinstein, 1998: 52). Diğer taraftan *müsadere uygulamasının* her daim carî ve olası olması mutlak mülkiyet haklarının önünde engeldi (Keyder, 1998: 11). Tarımın ticarileşmesi konusunda Avrupa’da yaşanan gelişmelere binaen ortaya çıkan arz-talep, yoğun tarıma imkân verecek bir çiftlik olgusunu yaratmasına rağmen *çift-hane sisteminin* kolay çözümediği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki; uzun vadede ve süreç içerisinde yaşanan bu değişim ve dönüşümlere rağmen, yani Osmanlı klasik düzeninin 17. ve 18. yüzyıllarda değişen koşulların neticesinde yönetsel, sosyal, ekonomik, kısacası bütün beşerî ilişkileri derinden etkilemiş olmasına karşın, yeni uygulamaların hedefi Osmanlı klasik sistemlerinin fonksiyonlarını olabildiğince devam ettirmektir (İnalçık, 1998: 33-34; Weinstein, 1998: 56).

Sonuç

Sonuç itibarıyla; tarih boyunca toprak meselelerinin, içinde bulunduğu zaman dilimi ve şartlara göre şekillendiği görülmektedir. Devletlerin kendi kuvvet ve temayüllerine göre bir toprak sistemi kurmaya çalıştığı ve devamı için de siyasî idarenin büyük gayret gösterdiği muhakkaktır. Ancak devletin güç ve dengesinin sarsılması neticesinde tesis edilen toprak sisteminin gittikçe bozulmasına ve toprağın sistem dışından bazı ellerde toplanmasına neden olacağı da vakidir. Bu durumun ise, sosyal ve idarî dengeyi alt etmesi kaçınılmazdır. Zira toprak ve onun işletilmesi (toprağın mülkiyeti ve tasarruf edilmesi) üzerine kurulan kural ve kaidelerin hem idareyi hem de sosyal hayatı şekillendirdiği düşünüldüğünde, sistemin bozulması ona bağlı ve bağımlı olan yapıları da olumsuz etkileyecektir. Diğer taraftan toprak ve ona dayalı sermayenin hareketlenmesi açısından bakıldığında ise, toprak mülkiyet ve tasarruf sistemlerinin değişmesi ve dönüşmesi, bilhassa bireyin ön plana çıkarıldığı modern dünyaya giden yolda olumlu sonuçlar yaratacaktır. Bu noktada, olumsuz gibi görülen durumların zaman ve koşullar bağlamında düşünüldüğünde bir hakikat olduğu, ancak değişen dünya konjonktüründe birer zorunluluk ve kaçınılmaz bir durum olduğunu da göz önüne almak gerekir.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, MŞH, ŞSC.d.. *Adana Şer'iyeye Sicilleri*, Defter no: 72, s. 62.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Aydın, B. - Günalan, R. (2008). *XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (2000). "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller I: Mâlikâne-Divânî Sistemi", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler* (C-2). (H. Özdeğer, Yay. Haz.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları. <https://doi.org/10.17336/igusb.405820>
- Barkan, Ö. L. (1997). "Timar", *İA.*, (C. 12/1). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1980). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meselesi", *Türkiye'de Toprak Meselesi (Toplu Eserler) I*, (H. Özdeğer, Yay. Haz.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1970). "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, XXXIV(136), 557-607.
- Beldiceanu, Nicoara. (1985). *XIV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde tımar*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: Teori Yayınları.
- Cin, H. (1978). *Osmanlı Toprak Düzeni ve bu Düzenin Bozulması*. Ankara: Yenügün Matbaası.
- Çakır, B. (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: Kitabevi.
- Erdost, M. İ. (1989). *Osmanlı İmparatorluğunda Mülkiyet İlişkileri Asya Biçimi ve Feodalizm*, Ankara: Onur Yayınları.
- Ergenç, Ö. (2007). "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzâra'a ve Murâba'a Sözleşmeleri". *Kebikeç*, (23), 129-139.
- Genç, M. (2006). "Mukataa", *DİA* (C. 31, s. 129-132), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Genç, M. (2003a). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (3. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Genç, M. (2003b). “Mâlikâne”, *DİA* (C. 27, s.516-518). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç, M. (2000). “İltizam”, *DİA* (C. 22, s. 154-158). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Günbattı, C. (1991). “Eski Babil Devrinde Arazi Tahsisi”. *Belleten*, LV(212), 1-12.
- Halaçoğlu, Y. (1998). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı* (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalcık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)* (5 Baskı). (R. Sezer, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (1998). “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”. (Ç. Keyder – F. Tabak, Ed. - Z. Altok, Çev.), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (s. 15-34). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnalcık, H. (1959). “Osmanlılarda Saltanat Verâseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisiyle İlgisi”. *AÜSBFD.*, XIV(I), s. 69-94. https://doi.org/10.1501/sbfder_0000000457
- İnalcık, H. (1955). “XV. Asır Osmanlı Maliyesine Dair Kaynaklar”. *Tarih Vesikaları*, 1(16), 128-134.
- İpşirli, M. (1994). “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, (E. İhsanoğlu, Ed.). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (C-1) (247-277). İstanbul: IRCICA Yayınları. <https://doi.org/10.21021/osmed.217943>
- Kaya, S. (2011).“XVIII. yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, *İslâm Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri* (9-52), İstanbul: Ensar Yayınları.
- Keyder, Ç. (1998). “Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?”. (Ç. Keyder – F. Tabak, Ed. - Z. Altok, Çev.), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (s. 1-14). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Koçibey, (2004). *Koçibey Risalesi* (Y. Kurt, Yay. Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, F. (2004). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (2. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kurt, Y. (1999). “Osmanlı Toprak Yönetimi” (59-73). *Osmanlı* (C-3). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Mardin, E. (1947). *Toprak Hukuku Dersleri*. İstanbul: Stad Matbaası.
- Ögel, B. (1952). “İslâmdan Önceki Türk Devletlerinde tımar Sistemi” *IV. Türk Tarih Kongresi (kongreye sunulan tebliğler Ankara 10-14 Kasım 1948)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. <https://doi.org/10.33404/anasay.534493>
- Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara: TTK Yayınları.
- Özvar, E. (2003). *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*. İstanbul: Kitabevi.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (C-II-III). İstanbul: MEB Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1999). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* (5. Baskı). İstanbul: K Kitaplığı.

-
- Reyhan, E. (1998). "Hititlerde Toprak Tahsisi", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996)*. (S. Alp – A. Süel, Yay. Haz.). Ankara: Müze Eserleri Turistik Yayınları.
- Tuncer, H. (1962). *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları ve Kanun Açıklamaları*, Ankara: Gürsoy Basımevi. <https://doi.org/10.2307/1579743>
- Turan, O. (2002). *Selçuklular Zamanında Türkiye* (7. baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (1948). "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku", *Belleten*, XII(47), 549-574.
- Veinstein, G. (1998). "Çiftlik Tartışması Üzerine". (Ç. Keyder – F. Tabak, Ed. - Z. Altok, Çev.), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (s. 35-56). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

EK: Tımar Sisteminin 19. Yüzyıldaki Varlığına Dair Örnek

[Kaynak: BOA, MŞH, ŞSSC.d.. Adana Şer‘iyye Sicilleri, Defter no: 72, s. 62.]

Düstûr-ı mükerrrem müşîr-i mufahham nizâmü'l-âlem müdürü'l-cumhûr bi'l-fikri's-sakıb mütemmimu mehâmi'l-enâm bi'r-rey'i's-sâib mümehidü'l-bünyâni'd-devleti ve'l-ikbâl müşîr-i erkâni's-sa'âde ve'l-iclâl el-mahfûf-ı bi-sunûf-ı avâtfu melikil-'a'lâ Adana Valisi vezîrim [isim] Pâşâ edâme Allahu te'âlâ iclâlehû ve mefâhiru'l-kuzât ve'l-hükkâm me'âdinü'l-fezâil ve'l-keâm zikri âti timârların hâvî olduğı kazâların kâdîları ve nâibleri zîde fazluhum tevki'-i refi'-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki, timârlu süvâri asâkir-i mansûre tâburları neferâtında şimdîye kadar mahlûl olarak zâhire ihrâc olınan ve içlerinden ba'zılarının terkiyle açığa kalan ze'âmeti ve timârlar kırk dört senesinenden i'tibâren tâburlara ilhâk virilecek olduğundan bir senelik zabt olınmak ve ba'dehû ilhâk virilecek kimesne tarafından ta'sîr kılınmak şartıyla kırk üç senesine hâsîlâtları dâhil olduğı sancâk vâlileri ma'rifetiyle tahsîl ve asâkir-i mezkûrenin ba'zı mesârif mutasarrıfalarına tahsîsen mukâta'ât hazînesi tarafına teslim olınmak üzere tanzîmi husûsuna ve mevâd-ı sâireye dâir Asâkir-i Masûre ser-askeri düstûr-ı mükerrrem müşîr-i mufahham nizâmü'l-âlem vezîrim Hüsrev Mehmed Paşa edâme Allâhu te'âlâ iclâlehû ile asâkir-i mezkûre nâzırı ricâl-i devlet-i aliyyeden iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Mehmed Emin dâme mecdühûnun bi'l-iştirâk defter-i müfredâtıyla takdîm eyledikleri takrîrleri rikâb-ı hümayûn-ı kâmyâb-ı mülûkânem zevi'l-arz-ı dârende-i şeref-yâfte-i sahîha-i sūdûr olan hatt-ı hümayûn-ı şefket-makrûn-ı şâhânem mücebince iktizâsı ricâl-i devlet-i aliyyemde iftihârü'l-ümerâ ve'l-ekâbir es-Seyyid Mehmed Said dâme uluvvuhû dahî isti'lâm olındıkda defter-i mezkûr başmuhâsebe kalemine kayd ile ber-vech-i muharrer mahlûl olduğı tahsîs olınan ze'âmeti ve timârların sâbıkî'z-zikr kırk üç senesi hâsîlâtları mesârif-i mezkûreye tahsîsen / tahsîsi için sûret-i defâtır-ı evâmîr-i şerîfem isdâr ve nefer-i mûmâ-ileyh tarafına ve mukâta'ât hazînesine ilm u haberi i'tâsıyla tanzîmi husûsunu i'lâm eylediğine binâen mücebince kalem-i mezbûra kayd ile ilm u haberleri i'tâ ve sâir ze'âmet ve timârlar hâsîlâtı için sûret-i defâtır ile diğere evâmîr-i şerîfem isdâr ve isrâ kılınmış olduğundan sen ki, vezîr-i muşârûn-ileyhsin kalem-i mezbûreden ihrâc ve derûn-ı emri şerîfime mevzû'ân irsâl olınan sûret-i defter nâtuk olduğı üzere Adana ve Tarsus sancâklarında vâkî dokuz aded timârların sene-i merkûm hâslâtı dahî inzimâm-ı re'y ve ma'rifetin ve ma'rifet-i şer'le tahkîk ve zâhire ihrâc olunarak yerlû yerinden tamâmen ve kâmilen tahsîl ve der-Sa'âdetime tavsîl ve hazîne-i merkûmeye teslimi husûsuna bezl-i cell-i himmet eylemek fermânım olmağın hâssaten işbu emri âlişânım isdâr ve irsâl olunmuşdur imdi vusûlünde keyfiyeti evrâk?-ı şâhânem mantûk-ı emri şerîfîmden ma'lûmun oldıkda bâlâda bast u beyân ve sûret-i defterde terkîm kılındığı mezkûr livâteyn-i mezkûreteynde kâin dokuz aded timârların sene-i merkûme hâsîlâtı inzimâm-ı re'y ve ma'rifetin ve ma'rifet-i şer'le tahkîk ve zâhire ihrâc olunarak yerlû yerinden tamâmen ve serî'ân tahsîl ve der-Sa'âdetime irsâl ve mukâta'ât hazînesine teslimi husûsuna sarf-ı küll-i miknet eyleyesin ve sen ki kuzât ve nüvvâb-ı mûmâ-ileyhimsiz siz dahî mücib-i emri şerîfîmle amel ve hareket ve hilâfından tehâşî ve mücânebet eylemeniz fermân-ı âlişânım sâdır olmuşdur buyurdum ki, hükm-ı şerîfîmle vardıkda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sūdûr olan emri şerîf-i celîl-i şânın mazmûn-ı münîfi birle âmil olasız şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kulasız râbî' es-sânî şehri Zi'l-hicce sene selase ve erba'in ve mi'eteyn ve elf.

Kostantiniyye